

РОЗДІЛ 5

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 330.15:504.062

Артюшок К. А.

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТРЕБ ТА ІНТЕРЕСІВ У РОЗВИТКУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Визначено основні сутнісні характеристики еколого-економічних потреб та інтересів. Охарактеризовано їхню роль у розвитку сучасних еколого-економічних систем. Запропонована ієрархія еколого-економічних потреб та інтересів у системі «природа-суспільство».

Ключові слова: еколого-економічні потреби, еколого-економічні інтереси, еколого-економічна система, суспільство, відтворення.

Постановка проблеми. Всеохоплюючий міжнародний характер інтеграційних процесів та глобальних проблем ставить перед світовим співтовариством завдання регулювання екологічних та економічних відносин у системі «природа-суспільство». На сучасному етапі розвитку суто економічний або суто екологічний підходи до розвитку є неправомірними і замінюються комплексним еколого-економічним підходом.

Досліджуючи взаємодію людини та природи, правомірно говорити про певну єдність понять «економіка» та «екологія» (тому підтвердження єдиний корінь «οἶκος» – дім, у перекладі з грецької) [1]. Ці категорії характеризують дві сторони глобального середовища існування людини: з одного боку, сферу матеріального виробництва благ як способу задоволення економічних потреб людини; а з іншого боку – екологічну сферу, що дозволяє реалізувати фізичні, природні і біологічні потреби людини, і, перш за все, потреби в чистому повітрі, воді, сонячному світлі.

Таким чином, можна стверджувати, що вплив суспільного виробництва на навколишнє природне середовище проявляється через поняття «потреби» і «інтереси», які входять до числа фундаментальних економічних категорій, що характеризують спонукальні мотиви і стимули різних аспектів життєдіяльності людини.

Наукове дослідження системи еколого-економічних потреб та інтересів, аналіз їх змісту і структури, а також розгляд суперечностей у процесі взаємодії суспільного виробництва з природою, становить, на наш погляд, особливий інтерес з точки зору методології вивчення процесів стійкості та рівноважного розвитку еколого-економічної системи в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи аналізу процесів взаємодії еколого-економічних потреб та інтересів викладені у наукових працях багатьох учених: В. Афанасьєва, В. Вернадського, В. Воловича, Н. Газізулліна, В. Кузьміна, А. Мінца, Ю. Олейнікова, Н. Реймерса і інших.

У галузі взаємодії економічних і природних систем здійснюють наукові розвідки видатні сучасні зарубіжні учені, а саме Дж. Форрестер [2], Д.Х. Медоуз [3], Й. Рандерс [3], Ш. Беренс [3], Е. Пестель [4] та ін. Праці названих учених дозволили зробити ряд серйозних теоретичних висно-

вків і практично розробити реальні моделі динаміки взаємодії екологічних і економічних потреб та інтересів, що широко використовуються у практиці економічного аналізу розвинених країн світу і у найбільших міжнародних корпораціях при проведенні узагальнень і складанні прогнозів.

В українській науці питання еколого-економічних відносин так само стали предметом усвідомлення, вивчення й обговорення в колі науковців, політиків-практиків, представників громадськості. Можна відзначити досить ґрунтовні праці Б. Буркинського, С. Герасимова, Л. Круглякова, В. Кухар, О. Майданник, О. Осулєнко, В. Степанова, О. Царенка, О. Черкаса, В. Шевчука та ін. Дослідженню проблем охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів і досягнення цілей стійкого розвитку присвячено багато наукових праць, зокрема, О.Ф. Балацького, Л.Г. Мельника, Л.С. Гриніва, Т.Ю. Туниці, О.О. Веклич, Є.В. Хлобистова, О.І. Фурдичка, Б.М. Данилишина, Л.Г. Руденка, С.К. Харічкова, Н.В. Караєвої, В.В. Дергачової, І.К. Бистрякова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць з проблематики еколого-економічних потреб та інтересів, досі потребують уточнення питання, пов'язані з визначенням суті та встановленням ієрархії еколого-економічних потреб та інтересів, а також з'ясування їхньої ролі у сталому розвитку еколого-економічних систем.

Мета статті. Головною метою роботи є визначення основних сутнісних характеристик системи еколого-економічних потреб та інтересів, а також їх ролі у розвитку сучасних еколого-економічних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потреби, а точніше, необхідність їх задоволення, являють собою спонукальний мотив життєдіяльності кожної людини, тому існуюча у певний період часу ієрархія потреб визначає пріоритетність тих чи інших аспектів життя людини. Чим багатогранніше і ширше життєдіяльність людини, тим різноманітніша і повніша система його життєвих потреб.

Систему потреб у найширшому сенсі слова варто розглядати, по-перше, на рівні окремої людини. У цьому разі система потреб формується виходячи з його фізіологічних потреб, а також з

явлення про якість життя. Другим рівнем дослідження потреб є суспільне виробництво, і в цьому разі потреба повинна розглядатися як вихідна руйнівна сила, що дає початковий імпульс всьому процесу відтворення. Третім аспектом економічного вивчення системи потреб є, на наш погляд, дослідження процесів формування цієї системи на рівні суспільства. При цьому найважливішим питанням стає розробка пріоритетів, які мають стати базою для створення оптимальної, ефективної, прогресивної системи з точки зору дотримання суспільних інтересів в цілому.

Еколого-економічні потреби виникають як прояв виробничих відносин людини, суб'єктів господарювання і суспільства в цілому з приводу використання та привласнення природних благ в процесі виробничо-господарської діяльності. Іншими словами, еколого-економічні потреби – це виробничі потреби суспільства (людини або суб'єктів господарювання), які задовольняються за рахунок природного середовища.

Характеризуючи еколого-економічні потреби як систему, необхідно виділити дві взаємопов'язані підсистеми: економічних та екологічних потреб (людини, суб'єктів господарювання, суспільства в цілому). Екологічні потреби людини пов'язані з дотриманням біологічних норм існування людського організму.

Задоволення екологічних потреб дає можливість нормальній життєдіяльності людини, сприяє збереженню її життя і здоров'я.

Екологічні потреби суб'єктів господарювання і суспільства в цілому (розглядаючи дані рівні соціально-економічної системи одночасно і як елементи природного комплексу) являють собою ті потреби, задоволення яких здійснюється через безпосереднє привласнення елементів природної системи. Екологічні потреби суб'єктів господарювання забезпечуються шляхом залучення матеріально-сировинних ресурсів у необхідних кількостях і з відповідними якісними параметрами для задоволення виробничих потреб при виробництві матеріальних благ. Саме у процесі виробництва матеріальних благ екологічні потреби підприємства стають його виробничими потребами, та від рівня їх задоволення багато в чому залежать кінцеві результати суспільного виробництва.

Екологічні потреби суспільства, на наш погляд, необхідно пов'язувати, насамперед, з процесом усупільнення природокористування. Розширення масштабів і збільшення темпів зростання суспільного виробництва приводять до зростання рівня використання природних благ у загальнонаціональному і у глобальному масштабах. У даний час процес усупільнення виробництва і масштаби природокористування приходять до глобального протиріччя з самою природою. Це призвело до необхідності розробки концепції сталого розвитку на міжнародному рівні. Так в доповіді міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку під керівництвом Г.Х. Брунтланд сталий розвиток розглядається як розвиток, при якому задоволення потреб суспільства здійснюється без шкоди для майбутніх поколінь [5]. У доповіді комісії категорія «потреб» виступає в якості ключової, вихідної категорії концепції сталого розвитку, при цьому задоволення потреб суспільства ставиться у пряму залежність від фізичного стану природного потенціалу.

Сталий розвиток передбачає задоволення насамперед основних потреб, вся сукупність яких підлягає процесу зростання і диференціації. Закон

зростання потреб, сформульований К. Марксом [6, с. 27] з позицій взаємозв'язку між виробництвом і потребами, проявляється також і в екологічній сфері [7].

Розширення масштабів суспільного виробництва, розвиток процесів поділу праці та спеціалізації породжують необхідність залучення до виробничого процесу все більшої кількості природних ресурсів. При цьому варто зазначити, що розвиток цивілізації, поглиблення процесів поділу праці та зростання спеціалізації виробництва товарів і послуг призводять також до виникнення нових економічних потреб, які в свою чергу викликають розширення і зростання різноманітності екологічних потреб суспільства.

Таким чином, відслідковується взаємозв'язок між екологічними та економічними потребами суспільства завдяки дії об'єктивного економічного закону зростання потреб.

Економічні потреби з точки зору наукового дослідження еколого-економічної взаємодії являють собою потреби, задоволення яких відбувається за допомогою функціонування суспільного виробництва. При цьому привласнення елементів природного середовища носить опосередкований характер, що є основною принциповою відмінністю економічних потреб від екологічних.

Загальна тенденція економічного розвитку національних виробничо-господарських систем, що базується на досягненнях науково-технічного прогресу, призводить до того, що потреби спрямовуються не тільки на природні, але значною мірою на нові, не існуючі в природі предмети, які в процесі поступального руху суспільного виробництва постійно удосконалюються та урізноманітнюються.

Таким чином, розширення кола економічних потреб, тобто потреб, задоволення яких пов'язане з розвитком і удосконаленням суспільного виробництва, з одного боку, означає заперечення частини екологічних потреб, але з іншого боку, призводить до виникнення нових екологічних потреб.

У зв'язку з цим забезпечення еколого-економічної рівноваги, тобто досягнення соціально-економічних цілей суспільства за умови збереження необхідних параметрів природного середовища має спиратися на формування у довгостроковому плані системи еколого-економічних потреб, з урахуванням необхідних стандартів життєзабезпечення і можливості задоволення як економічних, так і екологічних потреб майбутніх поколінь людства.

Існуюча нині розбіжність, а часто і суперечливість економічних та екологічних потреб, багато в чому відображає конфлікт між економічними та екологічними цілями розвитку суспільства, що і є основною перешкодою у забезпеченні сталого розвитку, тобто оптимального поєднання економічного розвитку суспільства зі збереженням та підтриманням у нормальному стані навколишнього середовища.

На основі формування і розвитку екологічних потреб виникають екологічні інтереси, які пов'язані з поняттям «екологічність». Під екологічним інтересом у загальному сенсі слова варто, на наш погляд, розуміти певну форму реалізації екологічної потреби.

При цьому, на наш погляд, варто виділяти два аспекти проблеми. По-перше, первинними (базовими) екологічними інтересами є об'єктивно існуючі інтереси до чистого і здорового навколишнього природного середовища.

Так, для кожного окремо взятого індивіда екологічна потреба у сприятливому кліматі, чистій воді і атмосферному повітрі перетворюється на реальний екологічний інтерес, який за умов пасивної життєвої позиції кожної конкретної людини може так і залишитися нереалізованим, та й від пересічного громадянина тут мало що залежить. Екологічні інтереси людей, що об'єднані у колективи підприємств для виробництва продукції чи різноманітних послуг уже набувають іншого характеру, а саме: розширення масштабів споживання природних благ для розвитку виробництва. Причому забруднення оточуючого середовищами відходами виробничої діяльності, що зростають пропорційно зростанню обсягів виробництва, призводить до виникнення суперечностей між екологічним інтересом людини як особистості й екологічним інтересом людини як працівника підприємства, заробітна плата якого прямо пропорційно залежить від зростання обсягів випуску кінцевої продукції.

Інший бік проблеми пов'язаний з екологічним інтересом споживачів, який виникає при створенні споживчих вартостей, однією із обов'язкових характеристик яких повинна бути екологічність товару. Таким чином, тут, на наш погляд, знаходить своє відображення «вторинний» екологічний інтерес, який у контексті соціально-економічного прогресу суспільства відіграє все більш важливу роль. Так, світова практика демонструє, що товар тільки у тому разі максимально задовольняє суспільну потребу, якщо у ньому присутня якість екологічності. У цьому зв'язку широкий спектр товарів, що несуть у собі споживчу вартість, не задовольняють суспільних потреб, оскільки у них нереалізовані певні екологічні інтереси суспільства.

У науковому аналізі взаємодії суспільного виробництва з навколишнім природним середовищем узгодження економічних та екологічних інтересів різних суб'єктів призводить до виникнення єдиних еколого-економічних інтересів, які формуються на основі об'єктивно існуючих еколого-економічних потреб. Це набуває особливої актуальності у зв'язку з різновекторною спрямованістю і суперечливістю системи еколого-економічних інтересів і потреб.

В основі цієї суперечності лежить двоїста суспільна функція кожного індивіда, яка, з одного боку, характеризує його як активного учасника виробничого процесу, а з іншого боку, як основного споживача матеріальних благ у суспільстві. Розвиток суспільного поділу праці призвів до того, що ці функції виокремлюються і протиставляються. Мотиви поведінки виробника не тільки не збігаються, але й часто нівелюються мотивами поведінки споживача.

Таким чином, еколого-економічні інтереси людини як суб'єкта господарювання спрямовані на забезпечення нормальних умов його працездатності та здоров'я. З іншого боку, господарюючі індивідууми зацікавлені у стабільному забезпеченні потреби виробництва у необхідних обсягах природних ресурсів для максимального досягнення кінцевих цілей роботи підприємства. Саме у цій двоїстості функцій індивідуума і проявляється суперечливість еколого-економічних інтересів на рівні конкретної людини. Вирішення цієї суперечності, на наш погляд, можливо за умов здійснення зваженої екологічної політики держави, котра враховує і оптимально поєднує як економічні, так і екологічні інтереси господарюючих суб'єктів.

Необхідно відзначити, що саме людина стає носієм і особистих, і групових (колектив підприємства) і суспільних еколого-економічних інтересів.

Основними носіями колективних еколого-економічних інтересів є підприємства. Суперечливість еколого-економічних інтересів виробничих колективів підприємств ґрунтується, в першу чергу, на тому, що як виробник, підприємство випускає продукцію необхідної кількості та заданої якості, а як споживач – використовує відповідні виробничі фактори у встановлених масштабах, і насамперед природно-ресурсний потенціал. З іншого боку, задовольняючи суспільні потреби, підприємство неминуче включає у процес виробництва і особисті потреби (у тому числі екологічні) працюючих тут людей.

Еколого-економічні інтереси виробничого колективу підприємства повинні виражати економічні відносини між суспільством і колективом, між колективом і працівником, між працівниками з приводу ефективного природокористування та оптимального поєднання суспільних, колективних та індивідуальних економічних інтересів, забезпечуючи при цьому еколого-економічну рівновагу на рівні підприємства.

Проблема нашого суспільства полягає в тому, що підприємства як головні природокористувачі у сучасній вітчизняній економіці, будучи головним об'єктом проведення економічних реформ, виявилися найменш чутливими до екологічних проблем.

Еколого-економічні інтереси регіону відносяться також до рівня колективних інтересів і об'єднують відповідні інтереси усіх підприємств, розташованих на певній території. При цьому специфіка еколого-економічних інтересів кожної конкретної території залежить від складу і галузевої структури розташованих на ній підприємств.

Найвищий рівень еколого-економічних інтересів являють собою суспільні інтереси, які спрямовані на максимальну реалізацію основних екологічних цілей суспільного розвитку. Головними цілями суспільного розвитку при цьому, на наш погляд, варто вважати, забезпечення окремих різноспрямованих процесів: відтворення сукупного суспільного продукту, відтворення робочої сили та відтворення природного середовища. Ці завдання належать до пріоритетів одного рівня і повинні вирішуватися одночасно.

Важливо при цьому зрозуміти ті умови функціонування людського суспільства, які забезпечують його адаптацію до зміни параметрів навколишнього середовища, які неминуче відбуваються внаслідок антропогенних впливів. Необхідно визначити оптимальні межі зростання факторів виробництва з метою збереження навколишнього природного середовища у її нормальному для життєдіяльності людини стані.

У зв'язку з цим необхідно зазначити, що за останні три десятиліття у розвинених країнах світу суттєво змінилися підходи до наукового аналізу процесів еколого-економічної взаємодії. Прагнення до максимізації за всяку ціну темпів економічного зростання змінилося орієнтацією на сталий розвиток, за умов якого якість довкілля та екологічна рівновага не протиставляються економічному зростанню, а запаси корисних копалин більш не розглядаються як своєрідні обмежувачі економічного зростання.

Висновки і пропозиції. Таким чином, еколого-економічні інтереси суспільства являють собою

сукупність суспільних цінностей, пов'язаних з економічним зростанням держави та забезпеченням добробуту громадян. При цьому у поняття добробуту входять екологічні критерії, що визначають якість життя населення: забезпеченість чистим повітрям, водою, екологічно чистими товарами, продуктами харчування, рекреаційними територіями тощо.

Еколого-економічні інтереси суспільства домінують над груповими та індивідуальними інтересами, хоча при цьому передбачають їх максимальну реалізацію.

Реальному досягненню оптимального поєднання еколого-економічних інтересів усіх членів суспільства сприяють деякі наукові, соціально-економічні та технічні напрями: проведення теоретичних досліджень з проблем стійкості біосфери, еколого-економічної рівноваги, обґрунтування допустимих меж антропогенного впливу на компоненти навколишнього середовища; підвищення ступеня вилучення корисних копалин

з надр землі; проведення політики ресурсозбереження за допомогою скорочення втрат ресурсів у процесі переробки їх у готовий продукт і доведення до споживача; масове впровадження екологічно чистих та ресурсозберігаючих технологій; масова заміна застарілого і фізично зношеного обладнання, яке є потенційним джерелом підвищеної екологічної небезпеки на виробництві; розробка та впровадження безвідходних і мало-відходних технологій.

Для створення еколого-економічної рівноваги в сучасних досить складних економічних і екологічних умовах необхідно максимально використовувати позитивний зарубіжний досвід раціонального природокористування з урахуванням специфічних особливостей вітчизняного розвитку. При цьому необхідним і важливим є обумовлений еколого-економічними потребами та інтересами процес пізнання та узагальнення об'єктивних економічних законів і закономірностей, що виявляються в екологічній сфері.

Список літератури:

1. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=10358&action=show>.
2. Форрестер Д. Мировая динамика / Д. Форрестер. – М. : ООО «Издательство АСТ», СПб. : Terra Fantastica, 2003. – 384 с.
3. Медоуз Д. Пределы роста / Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, И. Рандерс, Ш. Беренс. – 2-е изд. : Пер. с англ. – М. : МГУ, 1991.
4. Пестель Э. За пределами роста / Эдуард Пестель. – пер. с англ. Е.В. Нетесовой ; общ. ред. и вступ. ст. [с. 5-29] Д.М. Гвишиани. – М. : Прогресс, 1988. – 268 с.
5. Доклад Всемирной комиссии ООН по окружающей среде и развитию «Наше общее будущее» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>.
6. Маркс, К. Экономические рукописи 1857–1859 годов / Маркс К. // Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 3.
7. Маклярский В.М. Устойчивое развитие и экологические потребности // Социологические исследования. – 1995. – № 4.

Артюшок К. А.

Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Демьянчука

ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОТРЕБНОСТЕЙ И ИНТЕРЕСОВ В РАЗВИТИИ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Резюме

Определены основные существенные характеристики эколого-экономических потребностей и интересов. Дана характеристика их роли в развитии современных эколого-экономических систем. Предложена иерархия эколого-экономических потребностей и интересов в системе «природа-общество».

Ключевые слова: эколого-экономические потребности, эколого-экономические интересы, эколого-экономическая система, общество, воспроизводство.

Artyushok K. A.

Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities

PROBLEMS OF RESEARCHING IN NEEDS AND INTERESTS IN THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC SYSTEM

Summary

It's defined the main essential characteristics of ecological and economic needs and interests. It's given the characteristics of their role in the development of modern ecological and economic systems. It's offered a hierarchy of ecological and economic needs and interests in the system of „nature-society”.

Keywords: ecological and economic needs, ecological and economic interests, ecological and economic system, society, reproduction.